

DE BARCODE VAN HET KAPITALISTISCH WERELDSYSTEEM.

*Enkele opmerkingen bij Arrighi's
onderontwikkelingsdenken.*

André Mommen

"Wij zeggen niet tot de volken van Azië: weigert de hulp, die jullie de Amerikaanse en Engelse monopolisten aanbieden. Maar wij waarschuwen hen eerlijk, om voorzichtig te zijn met een dergelijke 'hulp', omdat de monopolisten niets voor niets geven. De kapitalisten doen niets voor niets. Kapitaal kan zonder winst niet bestaan."

N.S. Chroestsjow (1)

De idee dat het imperialisme steeds het laatste woord heeft is de raadselachtige variant van een a-politiek fatalisme dat elke marxist in vertwijfeling moet achterlaten. Dat is ten minste de indruk die Arrighi verwekt met zijn stelling dat alle pogingen om het Westerse imperialisme in te halen gefaald hebben. Want de inkomensongelijkheid tussen de kapitalistische 'kernegebieden' en andere delen van de wereld zouden zelfs nog toenemen in plaats van relatief aan betekenis af te nemen. De ineenstorting van het communistisch systeem in Oost-Europa levert hierbij slechts een bijkomend bewijs voor de macht van het Westerse imperialisme.

Tegen de feiten kan niemand in opstand komen. Daarom zullen we in dit artikel vooral op de materiële basis van dat succes ingaan en proberen aan te duiden welke factoren vandaag de 'ontwikkeling van de onderontwikkeling' in stand houden.

1. De nieuwe internationale situatie

Arrighi groepeer nogal eigenzinnig allerlei landengroepen en omwille van niet altijd geëxpliciteerde overwegingen bakent hij het 'kapitalistisch kerngebied' af. Van kapitalistische mirakels buiten de kapitalistische kerngebieden moet Arrighi niets hebben en als ze toch voorkomen zijn het beroemde uitzonderingen die niets afdingen aan de 'juistheid' van zijn constateringen. Met tegenzin erkent Arrighi dat Japan een kapitalistisch mirakel is. Maar daar houdt het dan ook bij op. Italië en Spanje worden slechts erkend als pseudo mirakels. Terwijl de economische ontwikkeling van Brazilië wordt afgedaan als een luchtspiegeling. De bedoeling is duidelijk: volgens Arrighi zijn de traditionele Westerse economische grootmachten van het begin van deze eeuw nog altijd de heersers over de wereld. Arrighi zet zich op dit punt nog steeds af tegen de geschriften van W.W.Rostow (2) die ooit eind de jaren vijftig had voorgerekend dat de industrialisatie van de Derde Wereld welvaart voor allen zou opleveren en dat daarmee een definitieve dam tegen het communisme zou worden opgeworpen.

Volgens Arrighi was het vooral de 'schijnindustrialisatie' die in diverse landen van de Derde Wereld op gang kwam en die door W.W.Rostow verkeerdelijk werd voorgesteld als een onontbeerlijke etappe naar een hogere levensstandaard. Uiteindelijk heeft de Derde Wereld gefaald onder druk van het imperialisme. Hetzelfde overkwam het communistische Oosten. De reden voor dat falen is dat in een wereld van verhevigde concurrentie alleen de meest produktieve investeringen op de lange termijn lonend blijken te zijn, waardoor de minder produktieve investeringen snel aan waarde verliezen. Het was in het Westerse 'kerngebied' van het kapitalisme dat de meest lonende investeringen werden gepleegd in de jaren na de eerste olieschok in 1973. Dat verklaart waarom de economische prestaties van de andere regio's in de wereld achteraf zo tegenvielen.

Hoewel deze analyse in zijn geheel genomen juist is, blijft uiteraard nog het gegeven dat de triomf van het Westerse kapitalisme complexere kenmerken heeft dan Arrighi hier suggereert. Immers, tekenen van succes en verval zijn zeer ongelijkmatig over alle werelddelen en landen uitgesmeerd. De ongelijkmatige ontwikkeling van het kapitalisme voltrekt zich ook in de kapitalistische kerngebieden van West-Europa en Noord-Amerika. Industriële neergang in Noord-Engeland, Schotland, Noord-Ierland, Wallonië, Noord-Frankrijk, het Saarland, enz. duiden reeds op de uitputting van bepaal-

de kapitalistische expansiemogelijkheden. Die uitputting treft men ook aan in bepaalde regio's van de zich industrialiserende landen, zoals Brazilië.

Dit alles illustreert ook de kwalitatieve veranderingen in de industriële productieprocessen en de toegenomen en gewijzigde internationale arbeidsdeling. Het opdelen van de wereld in grondstoffenproducenten en industriële naties is dan ook een achterhaald beeld (3) omdat het huidige imperialisme een veel grotere integratie van de markten heeft voortgebracht dan ooit eerder in de geschiedenis is waargenomen. Willen we het functioneren van het kapitalisme op wereldschaal ontleden, dan moeten we vooral deze onderlinge verbanden analyseren.

Het imperialisme heeft sinds de dekolonisatie andere kenmerken gekregen, omdat de dekolonisatie zorgde voor het afbouwen van de directe controle die de grote mijnbouwmaatschappijen uitoefenden op de koloniale wingewesten. Zo is de internationale handel in grondstoffen reeds vele jaren onttrokken aan de directe greep van de grote mijnbouwmaatschappijen. De multinationals moesten hier nationalisaties gedogen en het ontstaan van grondstoffencartels geleid door de post-koloniale regimes aanvaarden. Maar dit alles heeft de economische macht van het Westen niet bovenmatig geschaad. Het is enkel de basis geworden voor nieuwe afhankelijkheidsverhoudingen binnen de globale kapitalistische expansie. Deze nieuwe afhankelijkheidsverhoudingen maakten wel het verwerven van belangrijke 'rentes' mogelijk, maar infeodeerden tevens de profiterende machthebbers in de ontwikkelingslanden in het internationale financiële systeem.

Armoede in de wereld heeft als direct aanwijsbare oorzaak de economische onderontwikkeling. Maar armoede hoeft niet noodzakelijk de directe oorzaak van de economische onderontwikkeling te zijn. Meerdere oorzaken zijn hiervoor aan te wijzen. Ze vullen elkaar trouwens aan en worden in alle rapporten en studies over de ontwikkelingsproblematiek telkens weer gereserveerd. De clusters van oorzaken voor de persisterende onderontwikkeling hebben dan betrekking op:

- de veel te snelle bevolkingsgroei;
- de te lage scholinggraad van de bevolking;
- de onvoldoende produktiviteit en modernisering van de landbouw;
- de veel te snelle groei van de steden;
- de zwakke politieke en sociale structuren;
- het gebrek aan zelfstandige accumulatie van het kapitaal;

- de technologische achterlijkheid;
- de absolute afhankelijkheid van de wereldmarkt en buitenlandse financiële bronnen.

Wat nu werkelijk oorzaak of gevolg van de onderontwikkeling is, is moeilijk uit te splitsen, omdat de onderontwikkeling zelf processen op gang brengt die oncontroleerbare veranderingen in de sociaal-economische structuren tot gevolg hebben. Zo is de demografische tijdbom zeker het directe gevolg van verhoogde medische waakzaamheid en zorgverstrekking (een duidelijke vorm van 'ontwikkeling' en 'modernisering'). Doch door de toegenomen economische en sociale onzekerheid blijft (veel) kinderen hebben een bron van rijkdom, want de basis van de 'sociale zekerheid'.

Het macro-economische gevolg van deze overlevingsstrategie is echter rampzalig voor de betrokken landen. Arme landen worden immers met betrekking tot hun economische ontwikkelingskansen demografisch ingehaald. Omdat hun ontwikkelingskansen daarbij verder worden gefrustreerd door sociale ongelijkheid, technologisch onvermogen, te lage en verkeerde opleiding, corrupte politieke leiders en militaire uitgaven welke deze landen geenszins kunnen bekostigen, maar die desondanks toch doen, blijft de demografische tijdbom verantwoordelijk voor veel ellende. Deze problemen heeft men reeds decennia geleden opgemerkt en geanalyseerd. Ze zijn nog altijd actueel. Onderontwikkeling is blijkbaar een endemische ziekte geworden.

2. Modernisering via staatsingrijpen.

In het verleden vormde het communisme met zijn planeconomie en sociale gelijkheidsideologie een machtige hefboom om het kapitalisme concurrentie aan te doen. Het communisme was evenwel geenszins de enige uitdaging (al was het wel de belangrijkste opponent). Maar het communisme trachtte wel een concurrerend wereldsysteem te vestigen, waarbij de fundamentele logica van het kapitalisme (winst nastreven) in de ban werd gedaan. Omdat het communistisch systeem alleen in een economisch en militair blok kon overleven, moest het kapitalisme dat blok zien 'in te metselen'. Hetgeen dan ook vrij snel gebeurde onder aanvoering van de Verenigde Staten.

De grootste dreiging voor het imperialisme ging daarna uit van de Beweging van de Ongebonden Landen (opgericht tijdens de Conferentie van

Bandoeng in 1955). Deze landen (4) leken in staat om een nieuwe wereldorde in bondgenootschap met de communistische landen te kunnen scheppen. Het is het falen van dat project dat een nadere analyse vergt, omdat hier de politieke en economische voorwaarden lagen voor het aantasten van de hegemonie van het Amerikaanse imperialisme.

De Beweging van de Ongebonden Landen was ideologisch gebaseerd op de opvatting dat de nationale onafhankelijkheid de politieke voorwaarde was voor het scheppen van een ononderbroken industrialisatie- en ontwikkelingsproces. Sommige 'ongebonden' landen, zoals India, meenden dat het neutralisme een goede samenwerking met de USSR kon bevorderen. Andere landen waren in feite pro-Amerikaanse pionnen die van een dergelijk idee niet wilden horen. Toch deden de meeste van die landen in belangrijke mate beroep op het nationalisme als ideologie ten einde hun regime een massabasis te verschaffen én soms op het militarisme om de nationale eenheid te benadrukken. Typerend voor deze 'neutralistische' landen was dat zij natievorming en economische modernisering (industrialisatie) als een noodzakelijke etappe beschouwden voor hun ontwikkeling. Ze waren dus gewonnen voor dirigistische maatregelen.

Dergelijke versnelde moderniseringsprocessen kunnen echter nooit beperkt worden tot zuivere technocratische ingrepen. Ze zijn ook niet het spontane produkt van het binnendringen van het kapitalisme. Het is daarom tekenend dat hoopvolle projecten in sommige landen juist zijn gestrand op een falende sociale en culturele modernisering. De superioriteit van het kapitalisme is dus niet te herleiden tot succesvolle en lonende investeringen, maar ook tot de aanvaarding van de moderne kapitalistische wereld die van de 'contante betaling' een maatschappelijke draaideur maakt. Een kapitalistische produktiewijze kan zich enkel succesvol integreren in de bestaande maatschappelijke en ideologische structuren, indien de subjecten zich ook ideologisch tot het kapitalisme bekeren.

Uiteraard zou het gevaarlijk zijn om de protestantse ethiek te verheffen tot de enige voorwaarde voor een succesvolle kapitalistische ontwikkeling. De geschiedenis heeft ten overvloede bewezen dat ook de Oosterse 'godsdiensten' in staat zijn om ideologische ruimte vrij te maken voor de ontwikkeling van een kapitalistische mentaliteit. Japan en de 'Vier Tijgers' dienen hier als schoolvoorbeeld. Echter, indien de sociale structuren niet meewerken (zie India en de Filippijnen), dan noteert men minder succesvolle kapitalistische

resultaten. Om maar te zwijgen van Sub-Sahara Afrika, dat reeds, om de woorden van René Dumont te gebruiken, in de jaren zestig 'slecht gestart' was en vandaag nog nergens staat. Sub-Sahara Afrika is niet eens in staat om de demografische groei met voldoende economische groei te compenseren. Zo constateerde Philippe Chalmin in *Le Monde* dat "*L'Afrique n'existe pratiquement pas sur les marchés industriels, et ses recettes en matière de services sont limitées à quelques activités de tourisme et aux transferts en provenance des émigrés.*" (5)

De gefrustreerde economische ontwikkeling van de Arabische wereld verdient eigenlijk meer dan gewone aandacht, omdat de moderniseringsprocessen in deze landen veelal als afdoende en zelfs beloftevol werden beschouwd, daar ze gedragen werden door de stedelijke kleine burgerij in samenwerking met nationalistische officieren. Echter, al zorgden de nationalistische militairen voor industriële investeringen en de broodnodige nationale sterkte, ze waren niet in staat om hun economische en militaire afhankelijkheidsbanden met het imperialisme door te snijden. Ondanks de olierijkdom van sommige staten, bleven de meeste leven met een demografische tijdbom en economieën die afhankelijk bleven van de olie-rente. Dit verklaart niet alleen het faillissement van het nasserisme in Egypte, maar ook van het Ba'ath socialisme in Syrië en Irak of de moeilijke positie van het Algerijnse nationalistische regime.

3. Ongelijke ruil?

Om de gebrekkige ontwikkeling te verklaren hebben sommigen reeds vroeg gewezen op een aantal perverse mechanismen in de wereldhandel. De ontwikkelingslanden brengen hoofdzakelijk grondstoffen voort welke ze niet zelf verwerken tot hoogwaardige voedingswaren en industrieprodukten, waardoor ze min of meer noodgedwongen grondstoffen exporteren naar de kapitalistische kerngebieden. Voor die grondstoffen krijgen de ontwikkelingslanden een te lage prijs, terwijl de kapitalistische kernlanden hun industriële produkten tegen veel te hoge prijzen aan de ontwikkelingslanden verkopen. Er wordt dus 'ongelijk' geruild tussen kerngebieden en ontwikkelingslanden, met alle gevolgen van dien. Het negatieve effect hiervan voor de ontwikkelingslanden heet dan 'afhankelijkheid' en 'afhankelijke ontwikkeling'. (6)

De 'ongelijke ruil' tussen de ontwikkelde kapitalistische landen en de

ontwikkelingslanden is geen onomstreden gegeven. (7) Deze theorie gaat daarbij uit van een vooraf gegeven afhankelijkheid en in het nadeel van de ontwikkelingslanden doorgeslagen politieke en economische machtsbalans. (8) Want ook al stijgt soms de prijs van een bepaalde grondstof op de wereldmarkt, dan kan dat enkel tijdelijk zijn en zijn de effecten ervan eerder pervers voor de ontwikkelingslanden. Toch kunnen bepaalde incidenten de indruk wekken dat de theorie van de 'ongelijke ruil' immanent doorwerkt in de internationale ruilverhoudingen. Zo steeg de prijs van de ruwe olie op de wereldmarkt na 1973 in dollars uitgedrukt fors, maar toch konden de meeste olieproducerende landen deze winsten niet snel en doeltreffend in produktieve investeringen omzetten en daarmee hun afhankelijkheid van het Westen opheffen. Sommige olieproducerende landen meenden zelfs dat hun toekomstige olie-inkomsten een goed onderpand vormden voor het opnemen van grote leningen bij Westerse banken. Het heeft vele olielanden niet mogen baten. Ze zijn afhankelijk van het Westen gebleven (zie Algerije).

Hetzelfde geldt overigens *mutatis mutandis* voor de andere grondstoffenproducenten (non-ferro metalen, diamant, tropisch hout, sisal, aardnoten, suiker, copra, koffie, thee, cacao, enz.) die, al of niet verenigd in stevige cartels, in belangrijke mate hun nationale rijkdom nationaliseerden, maar die daaruit geenszins voldoende middelen vrij konden maken om ook maar even, zoals de olielanden, te kunnen dromen van een autonome ontwikkelingspolitiek.

Kwam dat vooral of uitsluitend door de 'ongelijke ruil' van hun grondstoffen tegen veel te dure Westerse industrieproducten en technische kennis? Men zou het haast denken. Want sommige ex-ontwikkelingslanden zonder grondstoffen staan er vandaag beter voor op de ontwikkelingsladder. Zoals Japan (9) (geen grondstoffen van enige betekenis), Zuid-Korea (*idem*), Taiwan (*idem*), Singapore (*idem*). Zij konden oprukken in de industriële hiërarchie op wereldschaal. Wat deze landen echter zo bijzonder maakt is dat ze voor hun overleving aangewezen zijn op de export van concurrerende industrieproducten. Geen grondstoffen hebben kan dus een voordeel zijn, omdat het een afhankelijke economische ontwikkeling gebaseerd op een mogelijke rente bij voorbaat onmogelijk maakt. Dat verklaart het feit dat Singapore zo snel rijk werd door industrie (elektronica) en diensten, terwijl het in de regio gelegen oliestaatje Brunei enkel maar de olie-rente opstrijkt en de industriële ontwikkeling afremt, omdat die niet van pas komt in de kraam van de plaatselijke sjeik.

Rest uiteraard de kwestie of de theorie van de 'ongelijke ruil' wel van relevante betekenis is voor het verklaren van de onderontwikkeling. De theorie van de 'ongelijke ruil' kan men aanwrijven dat ze logische evidentie mist. Want de handel tussen de ontwikkelingslanden en de ontwikkelde kapitalistische landen gebeurt immers volgens dezelfde maatstaven. Er zijn geen speciale prijzen die enkel gelden voor de handel met de ontwikkelingslanden. Voor Zweeds ijzererts betaalt men evenveel als voor vergelijkbaar erts uit een ontwikkelingsland.

De grondstoffenproducenten in de Derde Wereld hebben vooral te kampen met de gevolgen van hun onderlinge concurrentie. Die concurrentie is zeker groter dan de exporteurs van industrieproducten uit de kapitalistische kernlanden elkaar aandoen bij het betreden van de wereldmarkt. De ontwikkelingslanden getuigen van hun onvermogen om op wereldschaal duurzame cartels af te sluiten en hun winsten in produktieve investeringen om te zetten. Succesvolle cartels, zoals die van de OPEC, hebben echter ook bewezen geen duurzame economische ontwikkeling te stimuleren, omdat de snel gewonnen rente in dit geval te gemakkelijk wordt omgezet in niet-succesvolle industriële mega-projecten ('witte olifanten' in de woestijn) en militaire grootheidswaanzin. De onderontwikkeling is de resultante van een complex geheel van beslissingen en de wijze waarop de ontwikkelingslanden zich in het kapitalistische circuit in de wereld hebben ingeschakeld.

4. De economie van de gemiste kans.

Veel gemiste ontwikkelingskansen zijn in feite niets anders dan politieke fouten gemaakt door lichtzinnige, onbekwame heersers in de ontwikkelingslanden zelf. Die fouten hebben niet direct iets te maken met de 'ongelijke ruil', maar wel met het eigen onvermogen om via voluntaristische methodes het succes van het Westen na te bootsen. Veel fouten zijn ook het gevolg van de onderliggende maatschappelijke structuren en het onvermogen van de 'civiele maatschappij' om in andere termen te denken dan in termen van patronage, cliëntelisme, corruptie en steekpenningen. De waarheid wordt hier ineens onaangenaam voor de ontwikkelingslanden: het falen van de ontwikkelingslanden komt voor hun eigen rekening. Omdat hun maatschappelijke structuren de eigen ontwikkelingskansen hebben belet, is alle ontwikkelingshulp tot op heden slechts een druppel op een gloeiende plaat geweest. De historische oorzaak van deze gefrustreerde ontwikkeling moeten we zoeken in

de machtsverhoudingen in de wereldeconomie, welke niet alleen zijn gebaseerd op het al of niet beschikken over militaire middelen, maar vooral over strategische technologie en voldoende competitieve productiecapaciteit.

Het kapitalistisch systeem beschikt in de 'kernegebieden' uiteraard over een sterke concentratie van strategische hulpmiddelen, zowel kapitaal als militaire interventiekrachten. Het is vanuit dit geografisch centrum dat het kapitalisme het ritme van de economische ontwikkeling in de wereld dicteert en de prijs van de investeringen vaststelt.

Het imperialisme stelde de jonge regimes die hun politieke onafhankelijkheid zwaar hadden bevochten, voor de immense uitdaging om hun eigen economieën een nationale basis te verschaffen. Dat impliceerde industrialiseren en produceren voor de eigen behoeften: een nationale markt scheppen en door omvangrijke investeringsprogramma's aan importsubstitutie doen. Tevens moest men voor de wereldmarkt blijven werken ten einde deel te kunnen nemen aan de internationale circulatiesfeer van het kapitaal. Hier zat het zwakke punt in de meeste nationale accumulatiestrategieën. Omdat hun startpositie al bij voorbaat zwak was en hun inschakeling in de wereldmarkt weinig ruimte bood voor het vrijmaken van investeringsmiddelen, konden vele ontwikkelingslanden hun concurrentiepositie niet versterken.

De meeste van deze staten (op sommige olieproducerende landen na) beschikten over geen noemenswaardige kredieten in het Westen, want hun kredietwaardigheid was nul. Dat maakte hen uiterst kwetsbaar voor elke prijsschommeling van hun exportgoederen op de wereldmarkt. Omdat zij vooral grondstoffen en agrarische producten aanboden, was het moeilijk om deze prijzen te reguleren. De prijzen van afgewerkte industrieproducten schommelen daarentegen nauwelijks. De prijzen van grondstoffen doen dat des te meer. Want de grondstoffen zijn zeer cyclische producten waarvan de prijzen sterk schommelen in functie van de conjuncturele vraag én het zeer onelastische aanbod. Dat laatste is dan weer het gevolg van de algemeen verspreide monocultuur.

De meeste ontwikkelingslanden waren vanaf het begin afhankelijk van de opbrengst van slechts één of twee export producten. Hier treffen we de kern van de economische kwetsbaarheid der ontwikkelingslanden: hun ontwikkelingskansen zijn primair afhankelijk van het cyclische verloop van de wereldmarktprijzen van grondstoffen. Cyclisch verloop van de prijzen op de wereld-

markt en chronische overproductie zijn twee belangrijke factoren die de onderontwikkeling bevorderen. In geval van monocultuur betekent dat een nog zwakkere positie ten aanzien van de afnemers. Zeker indien er meerdere landen met een dergelijke eenzijdige exportstructuur voorhanden zijn, want de afnemers kunnen dan de exporterende landen tegen elkaar uitspelen en weigeren langlopende contracten met hen af te sluiten. Monocultuur werkt ook verslavend (zie Cuba en het suikerriet), omdat het diversificatie onaantrekkelijk maakt op grond van de overweging dat de oude investeringen nog altijd opbrengsten garanderen en nieuwe produkten maken een stap in het onbekende is. Deze ongewenste effecten kunnen geneutraliseerd worden door het openen van kredietlijnen en het afsluiten van ontwikkelingscontracten met het buitenland (hier de kapitalistische kerngebieden). Deze twee mogelijkheden zijn de laatste decennia iets ruimer geworden, maar hebben niet overal de gewenste effecten gesorteerd.

In het begin konden de ontwikkelingslanden nauwelijks kredieten opnemen. Ze waren haast uitsluitend aangewezen op zachte leningen van de Wereldbank en de regionale ontwikkelingsfondsen of op bilaterale hulp verstrekt door (veelal) het ex-moederland. Later ook op de nieuwe liefdadigheid van de alternatieve missioneringsorganisaties (NGO's) die zich bezig hielden met plattelandsonwikkeling en die zich veelal buiten de logica van de internationale marktmechanismen wensden te plaatsen.

Pas veel later, in de jaren zeventig, ontdekten de Westerse banken hoe lonend het kon zijn om de ontwikkelingslanden guller van bankkredieten te voorzien, zeker indien de Westerse regeringen ook nog wilden tekenen voor de onontbeerlijke kredietgaranties. Het neo-kolonialisme verwierf op die manier een extra dimensie, omdat het, ironisch genoeg, vooral de monetaire overschotten van de succesvolle olie-renteniersstaten waren, die na 1973 het internationale zwerf- en bankkapitaal zouden helpen aandikken en de kredietverstrekking aan de ontwikkelingslanden zouden vergemakkelijken. Door de toevloed van 'oliedollars' dansten de banken immers op liquiditeiten. De meeste ontwikkelingslanden gebruikten die kredietlijnen voor het uitbouwen van exportcapaciteit en ook voor het doen van consumptieve uitgaven of voor prestigeprojecten. Hun investeringspolitiek maakte exportinspanningen dubbel noodzakelijk, want men moest de rente en de aflossingen van de leningen terugbetalen. Toen vanaf 1981 de Amerikaanse regering de dollarrentevoet stevig optrok om de inflatie te beperken en buitenlands kapitaal aan te trekken, klapte de economie van de ontwikkelingslanden in elkaar. Deze laatste waren immers niet meer bij machte om de snel stijgende leninglasten

te betalen zonder de levensnoodzakelijke importen drastisch te beperken.

Inmiddels wreekte zich het feit dat niet alle investeringen even rendabel waren. Ze waren zelfs contraproductief, omdat ze overcapaciteit hadden opgebouwd waardoor de 'return' sterk daalde. Alleen de meest produktieve ontwikkelingslanden konden het hoofd boven water houden door nog meer ruwe olie op te pompen of nog meer vierkante kilometers tropisch bos te kappen. Doch dit bevorderde ook de extensieve rooibouw en een verder prijsbederf van de grondstoffen. Het veroordeelde de ontwikkelingslanden tot het plegen van een knieval voor het IMF en de Wereldbank. Met alle gevolgen die men zich kan voorstellen.

Nemen we als voorbeeld in deze Ghana. Ghana is op dit moment een goede leerling van het IMF. Zoals alle Afrikaanse landen heeft het een rijk geschakeerd verleden. Onder Nkrumah (1957-1966) had Ghana socialistische experimenten beleefd. Intussen bleef het land wel afhankelijk van de monocultuur van cacaobonen. Daarvan kon deze jonge staat overleven, totdat in de jaren zeventig de wereldprijs van cacaobonen daalde tot een extreem laag niveau. Andere producenten, zoals Ivoorkust, Brazilië en Maleisië, waren inmiddels op de wereldmarkt verschenen en dat verklaarde het onontkoombare prijsbederf. Hoewel Ghana kwaliteitsprodukten bleef voortbrengen, was het land weldra niet meer in staat om de enorme bureaucratie van de eigen Cacao Marketing Board (meer dan 100.000 parasieten) te betalen uit de opbrengsten van de export. Het IMF wist wel beter en beval een grondige sanering van het bureaucratisch profitariaat. Daarom heeft men na 1982 22.000 bureaucraten moeten ontslaan. Met deze besparingen kon men de overheidsinvesteringen (8,2 percent van het BNP in 1991) verhogen. Intussen is de inflatie onder controle en boekt men een bevredigende economische groei (5 percent in 1991). Aan het probleem van de monocultuur heeft men niets kunnen doen. Uiteraard is de prijs voor de cacao op de wereldmarkt nog altijd extreem laag. De enige uitweg naar de diversificatie is de bos- en mijnbouw, waarvoor men vreemd kapitaal kan aantrekken. Het 'succes' van Ghana is dat de internationale kredietinstellingen inmiddels voor 970 miljoen dollar aan steun hebben verleend en dat het inkomen per hoofd van de bevolking met 390 dollar per jaar extreem laag is. De helft van de bevolking leeft onder de hongergrens. Intussen haalt Ghana regelmatig het wereldnieuws omwille van de politieke moorden die het militaire regime op zijn geweten heeft en de massale uittocht van Ghanezen naar Europa.

Uiteraard zijn er ook landen die niet te boek staan als extreem zwakke post-koloniale staten. Sommige landen van Latijns-Amerika waren in de jaren twintig van deze eeuw wellicht even ontwikkeld als Australië. Ze kenden een behoorlijke levensstandaard. Hoe zou het anders te verklaren zijn dat rond 1900 Argentinië een groot aantal Italiaanse immigranten aantrok? Tot 1930 was de zuidpunt van Latijns-Amerika hard op weg om rijk en welvarend te worden. De bourgeoisie was er ondernemend en de industriële productie had er al een groot volume bereikt. De grote crisis van de jaren dertig deed wel de lonende export van landbouwprodukten en vlees wegvallen, maar stimuleerde daarentegen weer de autonome industrialisatie. Dit sprookje eindigde na de Tweede Wereldoorlog, toen de importsubstitutiepolitiek geleidelijk verlaten werd. De belangrijkste reden hiervoor was dat de heersende klasse sterk verdeeld was en geen duidelijke keuze kon maken voor een autonome accumulatiepolitiek. Het terugvallen op de traditionele handelsstromen met het Westen leek daarom veel lonender om de eigen consumptieve uitgaven te financieren en de creatie van een radicale arbeidersklasse te voorkomen.

5. De noodzakelijke integratie in de wereldmarkt?

Uit het voorgaande zou men kunnen onthouden dat integratie in de wereldmarkt alleen maar ongewenste effecten heeft voor de ontwikkelingskansen van de landen in de Derde Wereld. Ook de val van het communisme als economisch en politiek systeem in Oost-Europa moet die stelling ondersteunen, omdat het communistisch systeem zich sinds de jaren steeds meer geopend had voor de wereldmarkt en het internationale financiële systeem. De fundamentele oorzaken voor het falen van het communisme is vergelijkbaar met de problemen van sommige ontwikkelingslanden welke hadden gekozen voor een strategie van importsubstitutie. Ook zij wilden zich immers politiek en economisch losmaken uit de omknelling van de kapitalistische kernlanden.

In eerste instantie was het communisme als economisch concept zeker zo succesvol als het kapitalisme om de oorspronkelijke accumulatie vorm te geven. Dat gebeurde in het geval van het communisme planmatiger en soms ook zonder extreem hoge sociale kosten. Niet de 'civiele maatschappij' maar het Centraal Comité tekende voor de industrialisatieschema's. Omdat de kosten aldus laag werden gehouden, kon de staatsplanning binnen het tijdsbestek van ettelijke decennia agrarische streken omvormen tot geïndustrialiseerde gebieden. Het probleem hier was echter de kwaliteit van die industrialisatie. Tegenvallende produktiviteit en geringe doelmatigheid veroorzaakten

de oplopende kosten. Dit bleek een kwaal te zijn die inherent is aan een centraal geleide planeconomie. Het communisme in Oost-Europa kon deze contradicties niet oplossen en werd tenslotte door het kapitalistisch wereldsysteem tot inbinden gedwongen.

De triomf van het kapitalisme werd, vreemd genoeg, na 1973 voorbereid door middel van een algehele accumulatiecrisis van het kapitaal. De meest in het oog lopende uitdrukking van die crisis was de oplopende werkloosheid en de inflatie, welke o.a. mede veroorzaakt werd door de sterk gestegen energieprijzen. In een poging een groter deel van de olie-rente te incasseren hadden de olieproducerende landen vanaf 1973 de prijzen van hun ruwe olie fors verhoogd. Dit verplichtte de kapitalistische kerngebieden tot een verhevigde concurrentie en tot diepte-investeringen welke pas op termijn rendabel konden worden. Intussen verhoogden zij hun technologische voorsprong op de communistische landen en de meeste ontwikkelingslanden. In plaats van zich terug te plooiën binnen hun eigen economische ruimte, konden de ontwikkelde kapitalistische landen hun exportmarkten behouden en hun thuismarkten veelal hermetisch afsluiten voor de vreemde concurrentie. Deze politiek kreeg weldra vorm in nieuwe overlegmodellen (G-7) waardoor de Verenigde Staten als super-mogendheid de andere kapitalistische grootmachten tot medewerking kon dwingen. Een consensus bereikte men rond de noodzaak om ook in de ontwikkelingslanden de eigen politieke en ideologische normen ingang te doen vinden (politiek van de mensenrechten van president Carter).

Deze politiek had als belangrijk kenmerk dat ze ruimte liet voor een beperkte mate van zelfontwikkeling, doch dan strikt via de gangbare kapitalistische normen zoals die door de wereldmarkt en de internationale handel werden gedicteerd. De internationale arbeidsdeling mocht zich binnen grote regionale gehelen verder ontwikkelen, maar bleef onderworpen aan de determinerende invloed van het multinationale kapitaal en vooral van het bankkapitaal. Het beheer van de buitenlandse schuld van de ontwikkelingslanden en van de communistische landen kreeg een sleutelfunctie toebedeeld in dit schema van 'global management'. Via deze financiële hefboomen werd het immers mogelijk om ook de regeringen onder druk te zetten en hen te verplichten hun grenzen te openen voor de buitenlandse concurrentie. Met alle gevolgen vanden voor de levensstandaard van de grote massa van de bevolking.

Gedreven door de armoede verlieten nu grote massa's het platteland en

stroomden naar de steden die allemaal aan de kusten van de continenten lagen. Deze werkloze massa's waren in bepaalde gevallen zeer bruikbaar voor tewerkstelling in nieuwe 'sweat shops' van Azië waar de massaproductie van textiel en daarna van goedkope elektronica op gang kwam. In Afrika bleef de ontwikkeling gecentreerd rond de agro-industriële netwerken gedomineerd door het multinationale kapitaal. Ook de preferentiële stelsels voor de import van deze produkten in de Verenigde Staten en Europa blokkeerde de ontwikkelingskansen van deze zich snel verarmende landen. In Afrika kwamen niet de textiel- en de elektronica-industrie tot bloei, omdat de Afrikaanse agrarische exporteurs slechts competitief zwakke produkten op de Westerse markten konden dumpen en niet, zoals de Aziatische producenten van consumenten-elektronica, met hun exporten de productie in de kapitalistische kernlanden uit de markt wisten te prijzen. Intussen moesten de Afrikaanse exporteurs van agrarische produkten wel hun produktiviteit verhogen én hun prijzen verlagen. De gerealiseerde winsten bleven grotendeels aan de strijdstok van de lokale bureaucratie en van de multinationals hangen. De Afrikaanse boeren werden gedegradeerd tot de status van contractteilers die volkomen afgesneden werden van hun exportmarkten.

6. Conclusie.

De nieuwe internationale arbeidsdeling heeft geleid tot een zeer ongelijke verdeling van inkomen en ontwikkelingskansen. Door de verscherping van de concurrentie op de wereldmarkt, vooral tussen de ontwikkelingslanden onderling om marktaandeelen te verkrijgen in de kapitalistische kerngebieden, is de ruimte voor een autonome accumulatiepolitiek vrijwel geheel verdwenen. De meeste landen hebben hun economieën geheel of partieel moeten openen voor de invloed van de wereldmarkt. Hun investeringspolitiek is hierdoor afhankelijk geworden van krachten die ze zelf niet meer beleidsmatig kunnen bepalen. De hele wereld één markt lijkt het parool van het kapitaal.

Op die wereldmarkt is slechts plaats voor een beperkt aantal grote spelers die zich de strategische markten onderling al verdeeld hebben. Japan zal samen met de Vier Tijgers de hele Aziatische markt mogen bestrijken. Het Midden-Oosten is inmiddels bevestigd in de rol van strategische olieproducent. De Verenigde Staten promoten intussen de vrijhandelspolitiek in heel Latijns-Amerika in de hoop het hele continent tot één markt om te vormen. Sub-Sahara Afrika, dat nog sterk door Westeuropese invloeden (vooral

Frankrijk) wordt beheerst, speelt de zwakste partij mee, omdat door het steeds maar dalend inkomen per hoofd van de bevolking elke aansporing tot een verdere binnenlandse ontwikkeling en industrialisatie ontbreekt. Alleen de zogenaamde plattelandsontwikkeling tracht hier tegen de stroom op te roeien.

Alleen door industrialisatie gecombineerd met agrarische ontwikkeling kan de onderontwikkeling worden geremd en kunnen de nationale economieën zich verdedigen tegen de buitenlandse concurrentie. In vele landen van de Derde Wereld ontbreken deze gunstige factoren. Hun industrialisatie heeft zich verkeerd ontwikkeld ('witte olifanten') of is het slachtoffer geworden van de internationale concurrentie. In vele gevallen dragen de plaatselijke machthebbers medeverantwoordelijkheid voor deze rampzalige ontwikkeling.

Dit betekent evenwel niet dat de ontwikkeling van de onderontwikkeling een fataal gegeven is. De huidige machtsverhoudingen in de wereld zijn immers aan veranderingen onderhevig. Zolang de armoede in de Derde Wereld nog als een 'humanitair probleem' wordt begrepen, kan men de demografische tijdbom proberen onschadelijk te maken met voedselhulp. Doch het ontwikkelingsprobleem is vandaag al in andere gedaanten herkenbaar en beschreven als een migratoir probleem. De ongelijke verdeling van de rijkdom in de wereld doet niet alleen massa's mensen de binnenlanden van de ontwikkelingslanden verlaten, maar ook uitwijken naar de meer ontwikkelde landen. Vandaag kan de demografische druk niet meer geregeld worden door de werking van het veiligheidsventiel van een selectieve emigratie. Genocide door middel van gigantische hongersnoden vindt op dit moment plaats. Er hoopt zich eveneens een miljoenenmassa op aan de zuidgrenzen van Europa en de Verenigde Staten. Deze nieuwe volksverhuizing bedreigt de loonstabiliteit in de ontwikkelde kapitalistische landen en de levensstandaard van de 'blanke bodemklasse' van fabrieksarbeiders alhier.

Dit zijn dreigingen die men moet zien te beheersen. Ze zullen een nog onbekende kostprijs vergen, te betalen door iedereen in de rijke kapitalistische landen. Daar gaat het debat tussen Nieuw Rechts en Oud Links nu reeds over. De geometrie van het imperialisme heeft dus nog een verrassing in petto. Want de barcode van het kapitalistisch wereldsysteem heeft een belangrijk kostenfactor voorlopig nog niet doorberekend in de prijzen.

NOTEN

(1) N.A. Boelganin en N.S. Chroestsjow, **Redevoeringen tijdens hun verblijf in India, Birma, en Afghanistan (Nov.-Dec. 1955)**. Uitgave van de **Vereniging Nederland-USSR**, Amsterdam, (1956), blz. 217.

(2) Het zogeheten 'non-communist manifesto' van Rostow werd in vele talen vertaald en in het Nederlands gepubliceerd onder de titel 'De vijf fasen van economische groei' (Het Spectrum, 1964 - Aula 117). Dit pamflet zou gedurende vele jaren de buitenlandse economische politiek van de Verenigde Staten ten aanzien van de ontwikkelingslanden bepalen. Rostow ventileerde zijn opvattingen reeds in 1958. Dit boek moest het Amerikaanse intellectuele publiek weer moed inblazen nadat de USSR met succes een kunstmaan had gelanceerd en de Derde Wereld tekenen van communistische sympathieën vertoonde.

(3) Dat is met name het geval voor de analyses die Rosa Luxemburg maakte vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in haar 'Die Akkumulat-ion des Kapitals'. Zie: Rosa Luxemburg, **Gesammelte Werke**, Band 5, Dietz Verlag, Berlijn, 1975, blz. 5-411.

(4) De Conferentie van Bandoeng was samengeroepen door vijf Aziatische landen (India, Pakistan, Ceylon, Birma en Indonesië) om een neutralistisch Aziatisch blok te vormen. Weldra werden ook de Arabische landen, de Volksrepubliek China en andere Aziatische en Afrikaanse landen uitgenodigd. Bepaalde delegaties waren fel anti-communistisch en steunden Taiwan tegen de Volksrepubliek China.

(5) **Le Monde**, 27 octobre 1992, p. 40.

(6) Te vinden bij Samir Amin, **L'accumulation à l'échelle mondiale**. Union Générale d'Éditions, Parijs, 2 delen, 1970. Voor Latijns-Amerika; André Gunder Frank, **Capitalism and Underdevelopment in Latin America**. Penguin, Londen, 1969; idem, **On Capitalist Underdevelopment**. Bombay, Oxford UP, 1975; Giovanni Arrighi, **The Geometry of Imperialism**. Londen, New Left Books, 1978; A. Emmanuel, **L'échange inégal**. F. Maspero, Parijs, ed. 1972.

(7) Zie opmerkingen van Alec Nove, **The Economics of Feasible Socialism**

Revisited. Harper and Collins, Londen, 1991, blz. 198-200.

(8) Zie ook de opmerkingen die Pierre Moussa hierover al maakte in 1959. Pierre Moussa, **Les nations prolétaires**. PUF, Parijs, 1959, blz. 15-21.

(9) Men vergeet wel eens dat Japan tot voor enkele decennia alle kenmerken had van een ontwikkelingsland.